

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Klassiõpetaja õppekava

Ülle Ruul

MUUTUSED EELKOOLIEALISTE LASTE SOTSIAALSETES
OSKUSTES ÕPETAJATE HINNANGUL SEOSES
SOTSIAALSETE OSKUSTE
TREENINGUL OSALEMISEGA

magistritöö

Juhendaja: Kristi Kõiv, PhD

Läbiv pealkiri: Sotsiaalsed oskused

Tartu 2010

Muutused eelkooliealiste laste sotsiaalsetes oskustes seoses sotsiaalsete oskuste treeningul osalemisega

Kokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli uurida muutusi eelkooliealiste laste sotsiaalsetes oskustes ning sotsiaalsete probleemide esinemissageduses eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise valdkonnas õpetajate hinnangul seoses osalemisega sotsiaalsete oskuste treeningul. Eeldati, et sotsiaalne kompetentsus tõuseb suhtlemisoskuste ja koostööoskuste valdkonnas, paraneb laste enesetunnetus ning suhtumine ümbritsevatesse inimestesse. Oletati ka, et seoses laste treeningul osalemisega muutub vähemsagedasemaks laste eksternaliseeritud käitumine.

Uurimus valmis Tartu Laste Tugikeskuse poolt läbi viidud projekti „Heade sotsiaalsete oskustega lasteaiast kooli“ raames. Magistritöös sisalduv uurimus keskendus projekti käigus läbi viidud sotsiaalsete oskuste treeningu mõjule laste sotsiaalsetele oskustele. Treeningul osales 23 5-6 aastast last ning kõigi nende laste sotsiaalsetele oskustele andsid enne ja pärast treeningut hinnangu 3 lastega tegelevat õpetajat. Õpetajad hindasid laste sotsiaalset kompetentsust ning eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise esinemissagedust enne ja pärast treeningut.

Uurimuse tulemusena selgus, et laste sotsiaalne kompetentsus muutus sotsiaalsete oskuste treeningu käigus õpetajate hinnangul tõhusamaks seoses järgmiste oskustega: (1) enesetunnetus ja positiivne enesehinnang, (2) empaatiavõime ja positiivse suhtumine ümbritsevatesse inimestesse; (3) suhtlemisoskused; (4) koostööoskus. Eksternaliseeritud probleemid muutusid vähemsagedasemaks ja prosotsiaalne käitumine muutus sagedasemaks.

Changes in preschool children's social skills in relation to children's participation in social skills training.

Abstract

The aim of this Master's thesis was to examine changes in preschool children's social skills and the incidence of social problems in the conduct field of externalized, internalized and prosocial behaviour in relation to children's participation in social skills training.

It was expected that social competence will increase in the field of communication skills and cooperation skills, children's self-reliance and attitude to the people around will improve. It was also assumed that because of the children's participation in social skills training their externalized behaviour becomes less frequent.

The research was carried out by Tartu Child Support Center through the project "From playschool to school with better social skills" The research of this Master's thesis focused on the social skills training of twenty-three children between the ages of five and six. The children's social skills were evaluated before and after the training by three teachers. The teachers evaluated children's social competence and the incidence of externalized, internalized and prosocial behaviour before and after the training.

The research showed that the children's social competence became more efficient through the following skills: (1) self-reliance and positive self-esteem, (2) empathy and positive attitude to people around us, (3) communication skills, (4) cooperation skills. Externalized problems became less frequent and prosocial behaviour became more frequent.

Sissejuhatus

Lapsevanemad tahavad oma lapsele parimat - toitu, riideid, mängukaaslasti, aga ka parimat õpikeskkonda, õpetajat, õppekava. Tänapäeva konkurentsitihedus kooli sisseastumisel asetab rõhu eelkõige eelkooliealiste laste akadeemiliste oskuste arendamisele. Lapsevanemad peavad väga oluliseks lapse lugemis- ja kirjutamisoskuse arendamist juba varases eelkoolieas justkui pandina lapse edukaks hakkamasaamiseks koolis. Samas on need oskused ühed paljudest, millega kooliminev laps võiks toime tulla. Laste õppimine ja intellektuaalne areng on lahutamatud nende sotsiaalsest ja emotsionaalsest arengust (Tropp & Mägi, 2008).

Käesolevas magistritöös keskendutakse eelkooliealiste laste sotsiaalsele arengule ning sotsiaalsete oskuste mõistele.

Puudulikud sotsiaalsed oskused võivad saada tõsiseks komistuskiviks isiksuse arengus ning mõjutada suuresti ka elukvaliteeti. Puudused sotsiaalsetes oskustes ei ole alati seotud sügavate psüühiliste probleemidega, ega soovimatusega kohaneda, vaid sellega, et lastel puuduvad sotsiaalsed, teisiti käituda võimaldavad mallid (Keltikangas-Järvinen, 1992). Teisisõnu ei ole keegi neile õpetanud, kuidas erisugustes sotsiaalsetes olukordades käituda. Üheks võimaluseks selliste laste olukorra ja hakkamasaamise kergendamiseks on õpetada neile sotsiaalse käitumise reegleid läbi sotsiaalsete oskuste treeningu.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli uurida muutusi eelkooliealiste laste sotsiaalsetes oskustes ning sotsiaalsete probleemide esinemissageduses eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise valdkonnas õpetajate hinnangul seoses laste osalemisega sotsiaalsete oskuste treeningul.

Töö teema valikut mõjutas isiklik huvi antud temaatika vastu. Üle kümne aasta klassiõpetajakogemuse taustal hakkab silma, et murettekitavalt palju on kasvanud käitumisprobleemidega ja ilmselgelt puuduliku sotsiaalse kompetentsusega laste arv 1. klassi astujate hulgas.

Töös käsitletakse sotsiaalsete oskustega seonduvaid mõisteid ja sotsiaalsete oskuste arenemist ning arendamisvõimalust eelkooliealistel lastel. Töö uurimuslikus osas uuritakse ühe sotsiaalsete oskuste arendamise võimaluse – sotsiaalsete oskuste treeningu mõju laste sotsiaalsetele oskustele.

Sotsiaalne keskkond. Sotsiaalsete oskuste mõiste.

Sotsiaalne keskkond on inimsuhteid hõlmav elukeskkonna osa, formaalsete ja mitteformaalsete seoste kogum, milles inimene elab ja tegutseb (ENE 8, 1995).

Sotsiaalsele keskkonnale on omane, et inimene on seal teise inimese jaoks kui ümbritseva keskkonna koostisosa, avaldades talle mõju nii oma suhtumise kui ka toimingutega. Seetõttu ei ole sotsiaalne keskkond mitte üksnes teda ümbritsev maailm, vaid eksisteerib ka inimese suhetes ning vastastikuses toimes teiste inimestega. Suhetes (hoolitsus ja toetus või allasurumine ja allumine) võivad kujuneda sallivuse ja koostöö või nende vastandite omavahelised suhted (Kera, 2007).

Avades sotsialiseerumise ja sotsialiseerimise mõistet, siis on sotsialiseerumine kui inimese seesmiselt kulgev protsess (võrreldav sotsiaalse arenguga) ning sotsialiseerimine kui väline mõjutamine (õpetamine ja kasvatamine) (Aimre, 2001). Sotsialiseerimisprotsessis, mis algab lapse sünniga ja jätkub kogu inimese elu, jagatakse lapsega kollektiivi tähtsamaid mõtlemis- ja tegevusviise – väärtusi, norme rolliootusi ning tavaid nii asjade kasutuseks kui ka loodusesse suhtumiseks. (Antikainen, Rinne & Koski, 2009). Sotsialiseerimisega käsikäes käib sotsialiseerumise protsess, sotsiaalsete oskuste omandamine, mille abil kasvada võimeliseks teistega koos elama, olles teadlik ka omaenese minast. Laps sotsialiseerub nii teadlike taotluste kui ka teadvustamata igapäevaste ja endastmõistetavate tegevusviiside vahendusel. Hirsijärvi ja Huttunen (2005) toovad välja, et sotsialiseerumise puhul on kõne all vastastikune mõjutamine, interaktsioon, kus sugupõlvad aktiivselt üksteist mõjutavad. Laps „kujundab“ vanemaid täpselt samal määral kui vanemad last.

Erialakirjanduses puudub ühene ja täpne sotsiaalsete oskuste määratlus. Üheaegselt väljendiga sotsiaalsed oskused kasutatakse mitmesuguseid samatähenduslikke termineid, nagu sotsiaalne kompetentsus, isikutevaheline intelligentsus, isikutevahelised oskused, suhtlemiskompetentsus, suhtlemisoskused. Eelpooltoodud erinevad nimetused tähendavad siiski üht ja sama – inimese võimet teiste inimestega edukalt suhelda (Saat, 2005). Inimese võimet teiste inimestega lävida on püütud analüüsida nii ümbritsevast keskkonnast, s.o situatsiooni tingimustest kui ka inimese psüühilisest struktuurist lähtudes. On käsitlusi, milles pööratakse põhitähelepanu informatsiooni edastamisele ja vastuvõtmisele. Eksisteerivad käsitlused, kus suhtlemiskompetentsus on laiem mõiste kui suhtlemisoskused. Sellisel juhul vaadeldakse suhtlemiskompetentsust kui tervikliku isiksuse struktuuri (väärtused, hoiakud jne) omadusi, millest tulenevalt käitub indiviid teistega suheldes adekvaatselt ja oskusi vaadeldakse kui äraõpitavaid tehnikaid (Krips, 2003).

Keltikangas - Järvinen (1992) toob välja, et inimese sotsiaalsus eeldab paljusid omadusi, näiteks tervet eneseusaldust, tasakaalukat tundeelu, kaalutlemisoskust võimet oma käitumist kontrollida ja hinnata ning teist inimest mõista. Inimese sotsiaalses käitumises peegelduvad tema minakuvand ja maailmakäsitus, kogu tema isiksus. Selles nähtub inimese harjumus teha tähelepanekuid, langetada otsuseid ja otsida lahendusi, tema tundelisus, väärtusorientatsioon ning eetikanormid.

Kui eristada termineid sotsiaalsed oskused ja sotsiaalne kompetentsus võib väita, et sotsiaalsed oskused on üksikud käitumisviisid, mida inimene kasutab mingi ülesande täitmise eesmärgil (Sheridan & Walker 1999, viidatud Tropp & Saat, 2008 järgi). Need on spetsiifilised, identifitseeritavad ja õpitavad ning heade sotsiaalsete oskuste resultaatiks on erinevate sotsiaalsetes situatsioonide positiivsed tagajärjed (John, Crowle & Guetzloe, 2005). Sotsiaalne kompetentsus viitab sotsiaalsetele, emotsionaalsetele ja kognitiivsetele oskustele ja käitumistele, mida laps vajab edukaks toimetulekuks sotsiaalsetes situatsioonides, kuid need oskused ja käitumised varieeruvad sõltuvalt lapse vanusest ja situatsiooni nõudmistest (Erg, 2004).

Erg (2004) toob välja ka sotsiaalse kompetentsusega seotud valdkonnad: prosotsiaalne käitumine; sotsiaalsed oskused sh sooritamisoskused ja tõlgendamisoskused; kognitiivsed oskused; emotsioonid; kontekst. Sotsiaalse kompetentsuse määravad tavaliselt lähedaste inimeste arvamused, kellega laps suhtleb (õpetaja, kaaslased) (Tropp & Saat, 2008). Sotsiaalne kompetentsus on samas ka laiem termin lapse sotsiaalse efektiivsuse kirjeldamiseks, see on lapse võime luua ja säilitada kõrge kvaliteediga ja vastastikku rahuldustpakkuvaid suhteid ja vältida negatiivset kohtlemist teiste poolt. Lisaks sellistele faktoritele nagu sotsiaalsed oskused ja emotsionaalne intelligentsus mõjutavad lapse sotsiaalset kompetentsust ka lapse eneseusaldus või sotsiaalne ärevus. Sotsiaalset kompetentsust mõjutab sotsiaalne kontekst ning lapse ja teiste laste oskuste, huvide ja võimete suhe selles keskkonnas (Welsh & Bierman, 1998, viidatud Erg, 2004 järgi).

Väljendit sotsiaalne võimekus võib mõista kui kombinatsiooni sotsiaalsetest oskustest ja sotsiaalsest kompetentsusest (Sheridan & Walker 1999, viidatud Tropp & Saat, 2008 järgi).

Erinevates sotsiaalsete oskuste käsitlestes on püütud sotsiaalseid oskusi ning nende alaoskusi klassifitseerida. Caldarella ja Merell (1997) on koostanud laste ja noorukite nn positiivsete käitumisviiside taksonoomia, tuues välja viis sagedamini esinevat käitumuslikku dimensiooni: suhted eakaaslastega, enesejuhtumise/enesekohased oskused, akadeemilised oskused, kuuletumine ja kehtestamisoskused. Suhtes kaaslastega on nendeks oskusteks nt oskus öelda ja vastu võtta komplimente, abi pakkumine, vabandamine, kaaslaste eest seismine,

osalemine ühistes tegevustes, tundlikkus kaaslaste tunnete suhtes (empaatia, sümpaatia), sõprussuhete loomine, juhtimisoskus. Akadeemiliste oskuste alla kuuluvad nt õpetaja juhtnööride kuulamine ja täitmine, iseseisvus ülesannete täitmisel/lõpetamisel, individuaalsete tööülesannete täitmine oma võimete tasemel, käitumine hästi organiseeritud viisil, oskus küsida vajaduse korral abi, oskus küsimusi esitada, oskus ignoreerida kaaslaste mõjutusi. Taksonoomia viie sotsiaalsete oskuste dimensiooniga loob olulise ja praktilise raamistiku selles valdkonnas.

Eelkooliealiste laste sotsiaalne areng

Perekond on laste esimene sotsialiseerumiskeskkond, kus lapsed omandavad häid või puudulikke sotsiaalseid oskusi. See on kompleksne keskkond, milles mitmed toimuvad protsessid omavad lastele otsest mõju, kas hõlbustades või pärssides laste sotsiaalset kompetentsust ja suhteid eakaaslastega.

Olemasolevad uurimused pole andnud lõplikku vastust küsimusele, kas erinevad peretüübid on põhjuseks või tagajärjeks laste sotsiaalsete oskuste erinevusele. Seosed peretüübi ja laste sotsiaalsuse vahel võivad olla mõjutatud laste ja vanemate jagunenud genotüübist. Ühest faktorit, mis kõige enam mõjutab laste sotsiaalsete oskuste arenemist ei ole võimalik kindlaks teha, sest lastele mõju avaldavad sündmused on omavahel tihedalt seotud (Ladd, 2005). Laps, kes pereringis on omandanud head sotsiaalsed oskused suudab need oskused üle kanda ka suhtlemisele eakaaslastega ning see loob omakorda hea aluse edasiseks sotsiaalseks õppimiseks (Creasey, Jarvis & Berk, 1998).

Vastsündinu sõltub toidu, soojust, peavarju ja kaitse osas vanematest või hooldajatest. Ainuüksi nendel põhjustel on oluline, et lapse ja tema hooldaja vahel tekiks seotussuhe. Vastsündinu omandab sellest suhtest sümbolitega suhtluse ja kultuurilise tähenduse alged (Smith, Cowie & Blades, 2003). Seotussuhe on üks varasemaid ja olulisemaid lähisuhteid inimese arengus ning kujuneb välja esimese eluaasta lõpupoole (Tropp & Saat, 2008).

Smith, Cowie ja Blades (2008) toovad välja imiku mõned reflektorsed (instinktiivsed või väga kanaliseeritud) võimed, mis aitavad kaasa sotsiaalsete suhete arengule hooldajaga: (1) Peamiselt sotsiaalsetes situatsioonides toimivad käitumisviisid – helidele, kõnele reageerimine; visuaalsed stiimulid nt inimese nägu; refleksid nt haaramine, imemine. (2) Käitumisviisid, millele vastatakse sotsiaalsete reaktsioonidega – naerule ja nutule, millel algul ei ole imiku jaoks sotsiaalset tähendust, kuid reageerides annavad hooldajad neile käitumisviisidele sotsiaalse tähenduse. Nende reaktsioonide tagajärjel õpib imik ära naeratamise ja nutmise sotsiaalsed tagajärjed. (3) Teistelt saadud tingitud reaktsioonide

nautimine – hooldajad tekitavad tingitud reaktsioone asjakohasel viisil kui reageerivad imiku naeratamisele, nutmisele kudrutamisele või lalisemisele. Nende reaktsioonide nautimine võib areneda vaheldumisi suhtlemiseks. (4) Võime õppida, kaasa arvatud sotsiaalsete stiimulite eristamine ja püüd imiteerida nähtud käitumisviise. Esimeste kuude jooksul eristavad imikud sotsiaalseid stiimuleid ja õpivad sotsiaalsete tegevuste tagajärgi. Imiteerimine on imiku õppimise oluline aspekt.

Eelpool käsitletud oskuste abil imiku sotsiaalsete interaktsiooniseeriade saavutamisel täiskasvanud hooldajatega on väga oluline roll täiskasvanul, kes reageerib sobival viisil ja sobival ajal. Varane seotussuhe on lapse sotsiaalsuse arenemisel olulisel kohal ning rakendub ka muudele kui hooldaja- laps suhetele.

Lisaks suhtluspartneriks olemisele on vanemad lastele ka identifitseerimise objektiks või mudeliks erinevate sotsiaalsete käitumiste osas. Lapse jaoks on nad positiivsed, kompetentsed ja võimupositsioonil ning osalevad aktiivselt lapse sotsialiseerumisprotsessis talle sobilikku käitumist, väärtusi või reegleid õpetades (Tropp & Saat, 2008). Vanemate reeglid ja väärtused mõjutavad laste hakkamasaamist sotsiaalses keskkonnas. Autoritaarne sekkumine võib lõpetada ebasobiva käitumise, kuid samas võib see mõjuda lapse enesehinnangule, iseseisvusele ja prosotsiaalsele käitumisele (Maccoby, 1992).

Samas võivad kasvukeskkonnad olla vastuolulised rõhutades vastandlikke väärtusi ja veendumusi. Lapsed püüavad selle olukorraga kohaneda, käitudes igas keskkonnas eri viisil. Vanema–lapse suhe võib tähendada heade sotsiaalsete oskuste ja väärtuste edasiandmist samas võib see väljenduda ka lapse antisotsiaalse käitumisena (Gallagher, Dadisman jt 2007).

Teiseks või kolmandaks eluaastaks on laps valmis lasteaiaks. Kindlasti toimub teise ja neljanda eluaasta vahel laste eakaaslastega suhtlemise oskuste oluline täienemine.

Eelkooliealiste laste sotsiaalse käitumise suurenemise dokumenteeris Mildred Parten Lapse arengu instituudis (Institute of Child Development) Minnesotas eelmise sajandi 20ndate aastate lõpul. Antud juhul ei olnud fookuses see, kuidas laps mängib, vaid see, kuidas ta osaleb kaaslaste tegevustes ning laseb kaaslastel ühineda enda tegevusega. Vaatluse tulemusena kirjeldati: tegevusetut käitumist, kus lapsel puudub tahtmine tegutsemiseks; pealtvaatamist, kus laps vaatab pealt teiste tegutsemist, kuid ei asu ise aktiivsesse tegevusse; ükskuid mängijaid, kus laps mängib teistest eemal, ta on keskendunud oma mängule ja ei pööra tähelepanu teistele lastele; paralleelseid mängijaid, kus lapsed mängivad üksteise lähedal samade asjadega, kuid omavahel suhtlevad vähe – näiteks samas liivakastis mängides; ühendatud mängu, kus lapsed tegevuse käigus omavahel suhtlevad, tehes sarnaseid asju, võibolla samasse torni klotse lisades; koostööd, kus lapsed tegutsevad koos seotud viisidel,

näiteks üks laps võtab kastist klotse ja ulatab neid teisele lapsele, kes ehitab torni (Rubin & Koplan, 1998). Leiti, et esimesed neli kategooriat vähenesid vanemaks saades ja tegevusi, mis nõudsid rohkem suhtlust eakaaslaste vahel, leidis rohkem.

Lapse füüsilise, emotsionaalse, kognitiivse ja sotsiaalse arengu mõjutajana on väga oluline tähtsus mängul. Mängides tunnetab laps sügavamalt ümbritsevat maailma, õpib lahendama mitmesuguseid probleeme ja väljendama oma mõtteid sõnades. Mängus asub laps teise inimese positsioonile, nähes niimoodi maailma oma rolli kaudu, samastab end mängitava rolliga ning elab läbi siiraid ja sügavaid tundeid. Enamasti ongi mäng seotud uudishimu, pinge ja põnevusega (Tuul, Ugaste & Väk, 2009). Sotsiaalse arengu seisukohalt on oluline suhtlemine kaaslastega mängu kontekstis, mitte mäng ise. Mäng mitte ainult ei peegelda lapse juba omandatud sotsiaalseid oskusi, vaid selle käigus omandatakse ka uusi (Niilo & Kikas, 2008).

Lapsevanemaid peetakse esmasteks ja kõige olulisemateks lapse arengu suunajateks, kuid võib väita, et lapse lasteaeda minekuga see roll muutub. Lasteaeda tulles hakkab laps kuulma erinevaid arvamusi enda kohta, seega laieneb sotsiaalsete suhete võrgustik ja avardub kujutlus oma minast. See, kuidas lapsed tajuvad sotsiaalset maailma sõltub sotsiaalsest infost, mis neil on ja esitlemisvõimekusest (Nugin, 2005).

Koolieelikute eakaaslastega kompetentse suhtlemise näitajateks peetakse konfliktide lahendamist, interaktsioonide algatamist ja interaktsioonide säilitamise võimet (Kemple & Hartle, 1997). Need on olulised sotsiaalsed oskused, mis loovad eelduse sõprussuhete kujunemiseks ning mõjutavad lastele tähenduslike sotsiaalsete suhete arengut.

Sõpradevahelistel suhetel on erinevalt mittesõprade suhetest neli kindlat omadust: vastastiksus ja intiimsus, intensiivsem sotsiaalne tegevus, sagedasem probleemide lahendamine ja tõhusam ülesannete täitmine (Smith, Cowie & Blades, 2008). Olemasolev sõpruskond seostub üldiselt positiivse sotsiaalse käitumisega. Sõpru omavaid lapsi aktsepteeritakse eakaaslaste poolt rohkem ja tõrjutakse vähem kui sõpradeta lapsi. Nad on koostöövalmimad, vähem agressiivsemad ja prosotsiaalsemad. Üheltpoolt on põhjus tõenäoliselt selles, et sõpru omavatel lastel on nii prosotsiaalsete käitumismudelite kui ka selle õppimiseks, kuidas end teistele meeldivaks teha, rohkem võimalusi, teistest küljest eeldab aga juba sõprussuhete loomine positiivseid sotsiaalseid oskusi (Sebanc, 2003).

Sotsiaalsetest oskustest ja eakaaslaste kollektiivi lülitumise edukusest sõltub lapse staatus rühmas. Kui lapse kohta tekkinud negatiivsed arvamused saavad grupis üldiseks, siis tema reputatsioon võib muutuda ennastkujundavaks (Vinter, 2005). Eakaaslased võivad tõlgendada kaaslase käitumist ebasõbraliku ja agressiivseks, mis tekitab omakorda halba käitumist ning

võib kaasa tuua tõrjumise. Tõrjutus jätab lapse ilma positiivsest sotsialiseerumiskogemusest, mis omakorda aitab omandada kohaseid sotsiaalseid oskusi.

Sotsiaalsete oskuste arendamine

Laste üleminekul kodusest kasvukeskkonnast lasteaia kasvukeskkonda toimub nende arengule hinnangu andmise alustes muutus. Kui koduses keskkonnas keskendutakse lapse saavutustele (esimesed sammud, esimene sõna, kahe-sõna-lause), siis lasteaia- ja ka koolikeskkonnas hakatakse nägema ka lapse nõrku külgi, kirjeldatakse vigu ja tegevusi, millega laps hakkama ei saa (Nugin & Veisson, 2009).

Paljudel lastel on probleeme käitumise, emotsioonide ja tähelepanu kontrollimisega ning nendele vajakajäämistele tuleks tähelepanu pöörata juba eelkoolieas lapse arengut toetades ja võimalikke riske vähendades. Nugin ja Veisson (2009) toovad välja, et emotsionaalne eneseregulatsioon korelleerub sotsiaalse kompetentsusega, emotsioonide väljendamisega ja teadmistega emotsioonidest, mis on hilisemaks sotsiaalse ja akadeemilise kompetentsuse ennustajaks.. Lapse võime oma emotsioonidega erutavas, frustreerivas või stressisituatsioonis toime tulla on seotud sellega, kuidas teda tajutakse õpetaja ja eakaaslaste poolt.

Laste puhul on oluliseks õppimise mehhanismiks teiste jälgimine ja jäljendamine. Lasteaiakontekstis võetakse uus käitumisviis üle õpetajalt või eakaaslastelt ning siin etendavad olulist rolli ka keskkonnatingimused, kus õppimine aset leiab. Laste sotsiaalsete oskuste seisukohalt on olulise tähtsusega koolieelses eas lastega kokku puutuvate täiskasvanute sotsiaalne kompetentsus (Tropp & Saat, 2008).

Antisotsiaalsuse tunnusjoonteks on hoolimatus teiste heaolu suhtes, võimetus teha koostööd, vaenulikkus, keeldumine teisi abistamast, vastutustundetus ja usaldusväärseuse puudumine ning sageli puudub süütunne süüteo sooritamisel. Antisotsiaalse käitumisega lapsed on eelkõige iseenda ja tingimuste ohvrid ning nad vajavad olulisel määral toetust ja abi, et rikastada ja muuta efektiivsemaks oma käitumisviise erinevates sotsiaalsetes situatsioonides (Kõiv, 2001).

Sotsiaalsete oskuste treening

Üheks sekkumisvõimaluseks antisotsiaalse käitumise laste puhul on nende sotsiaalsete oskuste arendamine läbi sotsiaalsete oskuste treeningu. Treeningu käigus õpetatakse lastele strateegiaid, et nad oskaks õigesti interpreteerida sotsiaalset keskkonda ja arendada oma sotsiaalseid oskusi (Kõiv, 2006).

Eestis on loodud kolm sotsiaalsete oskuste treeningmetoodikat, millest kaks on selekteeritud sekkumismetoodikad alaealiste õigusrikkujate kohtlemisel (Haldre, 2002; Kõiv, 2001), ning üks mõeldud universaalse sekkumisena algklassiõpilastele (Erg, 2004).

Esimesele, teisele ja kolmandale kooliastmele on koostatud „Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus“ (Kull jt., 2001, Kull jt., 2002; Saat jt., 2004).

Haldre (2002) koostatud alaealistele õigusrikkujatele (tüdrukutele) mõeldud metoodika efektiivsust pole uuritud (Kõiv, 2006).

Kõivu (2001) poolt koostatud sotsiaalsete oskuste treeningu efektiivsuse uurimisel järelitati, et sotsiaalsete oskuste treeningut võib pidada tulemuslikuks, sest see aitas tõhustada erinevate sotsiaalsete juurtega probleemidega õpilaste sotsiaalset kompetentsust lähtudes nii spetsiifiliste sotsiaalsete oskuste paranemisest kui ka osalejate sotsiaalse staatusega seoses olevatest positiivsetest muutustest eakaaslaste hulgas (Kõiv, 2006).

Ergi (2004) poolt 2. klassi õpilaste hulgas läbi viidud uurimuse tulemused kinnitavad, et laste sotsiaalseid oskusi on võimalik parandada ka lühiajalise sekkumisega. Uurimuse tulemusena selgus, et katsegrupi käitumine paranes pärast programmis osalemist oluliselt (klassijuhataja hinnangul). Õpetuse tulemusena omandas katsegrupp kontrollgrupist parema suhtlemisprobleemide lahendamise eeloscuse taseme.

Sotsiaalsete oskuste treeningu põhielemendid pole täpselt fikseeritud – mõnedes treeningprogrammides pööratakse tähelepanu spetsiifilistele oskustele, teistes laialdasematele sotsiaalsetele oskustele (Kõiv, 2003a). Üheks näiteks sotsiaalsete oskuste arendamisest on sotsiaalsetele toimetulekuoskustele suunatud programm algklassiõpilastele, kus arendati viit baasoskust: otsuste langetamise ja probleemide lahendamise oskus; loova ja kriitilise mõtlemise oskus; suhtlemisoskus; enesetunnetamisoskus; emotsioonide ja stressiga toimetuleku oskus (Erg, 2004).

Sotsiaalsete oskuste arendamisel kasutatavateks strateegiateks on (1) modelleerimine, kus demonstreeritakse omandatavaid oskusi audio – või videofilmil või elavas esituses; (2) kognitiiv – käitumuslik strateegia, kus keskendutakse lapse seesmistele kognitsioonidele ja probleemi lahendamise võimetele (Tropp & Saat, 2008). Kaks tavalisemat protseduuri kognitiiv - käitumusliku strateegia puhul on treenimine ja sotsiaalsete probleemide lahendamine. Treenimisel on põhilised otsesed verbaalsed instruksioonid ja arutelud. Treener (õpetaja, vanem, konsultant, eakaaslane) õpetab kõigepealt lapsele spetsiifilisi reegleid või käitumisetappe. Seejärel teener ja laps harjutavad neid astmeid ning treener annab lapse käitumise kohta tagasisidet (Erg, 2004).

Sotsiaalsete oskuste õpetamise meetodid peavad vastama laste arengutasemele, õppimisstiilile, temperamendile ja kognitiivsetele võimetele. Sotsiaalsete oskuste õppimise käigus paraneb lapse sotsiaalne kompetentsus.

Mathieson (2005) toob välja eduka sotsiaalsete oskuste treeningu läbiviimise tingimused: sobiva suuruse, temperatuuri ja valgustusega ruum; ette planeeritud ning ettevalmistatud treeningtund; treeningu kohta eelnevalt informatsiooni omavad ning treeningu eesmärgi mõistvad osalejad; õhkkond, mis näitab, osalejad on treeningule oodatud, nad leiavad probleemidele lahenduse ja saavad tagasisidet; kinnitus, et kõikide osalejate panus treeningusse on hinnatud, ka tagasihoidlikumate arvamused on kuulnud ja arvesse võetud.

Treeneri roll Mathiesoni (2005) järgi oleks hoolida; luua võimalusi osalejate enesehinnangu tõusuks; leida sobivad meetodid, luua mitmekülgne õpikeskkond; olla järjepidev, toetav suhtleja; luua emotsionaalselt ja füüsiliselt turvaline keskkond. Treeningu läbiviija vastutab nii grupi psühholoogilise mikrokliima kui ka iga lapse enesetunde eest (Bašlakova & Martõnova, 2007).

Treeningprogrammi koostamise eellugu ja kirjeldus

Tartu Laste Tugikeskuse poolt läbi viidud projekti „Heade sotsiaalsete oskustega kooli“ eesmärgiks oli eelkooliealiste laste sotsiaalse küpsuse hindamine ja sotsiaalset arengut toetava metoodika väljatöötamine.

Pilootprojektina rakendati kõnealust metoodikat Tartu lasteaedades „Sirel“ ja „Poku“. Sihtrühmaks olid 5-7 aastased lapsed, lapsevanemad ja lasteaedade personal.

Tartu Laste Tugikeskuse psühholoogid viisid mõlemas lasteaias läbi kümme grupitööd. Grupitööde põhjal valmis metoodika eelkooliealiste laste sotsiaalsete oskuste arendamiseks. Käesoleva töö autor viibis kohal assistendina lasteaias „Poku“ 2008nda aasta oktoobrikuust detsembrikuuni läbi viidud treeningul.

Treeningunde viidi läbi kümme korda. Toimumissageduseks oli kord nädalas ning tunni pikkuseks 25-30 minutit. Töö toimus rühmades (12-13 last).

Lastega läbi viidava grupitöö eesmärgiks oli läbida laste isiksuslikuks arenguks olulised teemad. Erinevate kohtumiste jooksul käsitleti tunde kasvatust, sõprus- ja peresuhteid, lugupidamist oma kodu, lähedaste, emakeele ja kodumaa suhtes. Arutleti suhtumist erinevatesse kultuuridesse, suhtlemist erivajadustega inimestega, soolise võrdõiglikkuse teemat. Kohtumised lastega toimusid mängulises vormis, abivahendina kasutati mänguasju, joonistusi, pilte.

Treeningtunnil oli kindel struktuur. Iga treeningtund koosnes kolmest osast: (1) sissejuhatav osa oma kindlate tervitusrituaalidega; (2) põhiosa, kus tegeleti igal korral ühe või kahe teemaga; (3) lõpuosa hüvastijäturituaalidega. Näide treeningtunnist on ära toodud töö lisas (vt lisa 1).

Käesoleva töö empiirilise uurimuse eesmärgiks oli uurida (1) muutusi eelkooliealiste laste sotsiaalsetes oskustes ja (2) muutusi eelkooliealiste laste sotsiaalsete probleemide esinemissageduses eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise osas õpetajate hinnangul seoses osalemisega sotsiaalsete oskuste treeningul.

Eelmises peatükis kirjeldatud sotsiaalsete oskuste treeningute efektiivsuse taustal püstitati käesolevas uurimistöös järgmised hüpoteesid: (1) Eeldati, et sotsiaalsete oskuste treeningu käigus tõuseb laste sotsiaalne kompetentsus suhtlemisoskuste ja koostööoskuste valdkonnas, paraneb laste enesetunnetus ning suhtumine ümbritsevatesse inimestesse. (2) Oletati, et seoses laste treeningul osalemisega muutub laste eksternaliseeritud käitumine vähemsagedasemaks.

Meetod

Uuritavad

Uurimuses osalesid Tartu lasteaia „Poku“ ühe rühma 23 5-6aastast last, kes osalesid sotsiaalsete oskuste treeningul ning kõigi nende laste kohta andsid enne ja pärast treeningut hinnangu 3 lastega tegelevat õpetajat.

Protseduur

Kõikide laste käitumist hinnati üks nädal enne treeningu algust ning üks nädal peale treeningu lõppu kolme lastega tegeleva õpetaja poolt.

Laste käitumise hindamiseks oli kasutusel kaks küsimustikku: (1) Küsimustik, laste sotsiaalsete oskuste kohta (2) Küsimustik sotsiaalsete probleemide esinemissageduse kohta eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise valdkonnas.

Mõõtmisvahendid ja nende skoorimine

I Esimeses küsimustikus laste sotsiaalsete oskuste kohta õpetajate hinnangul sisaldasid sotsiaalsete oskuste kirjeldused, mis tulenesid sotsiaalsete oskuste treeningu eesmärkidest (Bašlakova & Martõnova, 2007): (1) enesetunnetuse ja positiivse enesehinnangu arendamine; (2) empaatiavõime ja positiivse suhtumine arendamine ümbritsevatesse inimestesse; (3) suhtlemisoskuste arendamine; (4) koostööoskuse arendamine.

Küsimustik laste sotsiaalsete oskuste hindamiseks töötati välja antud uurimistöö raames käesoleva töö autori poolt ning sisaldas 41 sotsiaalse käitumise kirjeldust 10-punktilise hinnanguskaala (kehtib lapse kohta – 10 punkti kuni ei kehti üldse – 1 punkt) alusel, andes hinnangu vastavate sotsiaalsete oskuste esinemise kohta lapsel.

Küsimustikus sisaldasid küsimused sotsiaalsete oskuste neljast valdkonnast: enesetunnetus ja positiivne enesehinnang (3 küsimust); empaatiavõime ja positiivne suhtumine ümbritsevatesse inimestesse (19 küsimust); suhtlemisoskused (15 küsimust); koostööoskus (4 küsimust) (vt lisa 1).

II Teine küsimustik sotsiaalsete probleemide esinemissageduse kohta eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise sageduse uurimiseks koosnes kokku 60 küsimusest 6 – punktilise hinnanguskaala (väga sageli – 6 punkti kuni üldse mitte – 0 punkti) alusel (vt lisa 2). Küsimustik on koostatud Kõivu poolt (Kõiv, 2007).

Eksternaliseeritud käitumisprobleemide all peeti silmas sellist käitumist, mis häirib teisi inimesi, on vaenulik, agressiivne, destrukttiivne ning on suunatud teiste vastu – vaadeldi nii psühholoogilise kui ka füüsilise agressiivse käitumise erinevaid liike, viha kui negatiivse emotsiooniga seotud aspekte agressiivses käitumises ning vastuvaidlemist kui opositsioonilist käitumist.

Internaliseeritud käitumisena peeti silmas käitumisviise, kus inimene kardab teisi, on hirmul ja väldib situatsioone, kus ta võib saada teiste kriitika või tõrjuva hoiaku osaliseks – st kõrvalehoidvat, passiivset, hirmunud ja kartlikku käitumist.

Prosotsiaalse käitumise alla liigitati abistav käitumine, mis täidab sotsiaalse grupi vajadusi ja funktsioone ning selle liikideks oli näiteks hoolitsemine kooperatiivsus, sõprus, vastutusvõimelisus, usaldus, usaldusväärsus, lahkus ja enesekesksuse puudumine (Kõiv, 2007).

Andmete analüüsimisel kasutati andmetöötlusprogrammi Exel. Arvutati õpetajate poolt laste sotsiaalsetele oskustele antud hinnangute keskmised enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut kasutades *t*-testi.

Tulemused

I Sotsiaalsed oskused õpetajate hinnangul

Arvutati aritmeetilised keskmised sotsiaalsete oskuste esinemise kohta lapsel õpetajate hinnangul enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut. Küsitlusest laste sotsiaalsete oskuste arenemise kohta treeningu käigus õpetajate hinnangul selgus, et kõigi sotsiaalsete oskustele antud hinnangute puhul enne ja pärast treeningut ilmnes statistiliselt oluline erinevus. Laste

sotsiaalne kompetentsus tõhustus õpetajate hinnangul enesetunnetuse ja positiivse enesehinnangu, empaatiavõime ja positiivse suhtumise osas ümbritsevatesse inimestesse, suhtlemisoskuste ning koostööoskuse osas.

Tabel 1. Õpetajate poolt laste sotsiaalsetele oskustele antud hinnangute keskmised enne ja pärast treeningut ning t väärtused ja olulisuse määrad

<i>Enesetunnetuse ja positiivse enesehinnangu arendamine</i>	I	II	t	p
Ettekujutus oma välimusest	7.99	8.68	2.31	0,01
Ettekujutus endast ja oma iseärasustest	7.48	8.38	2.70	<0.00
Positiivne enesehinnang	7.57	8.52	2.76	<0,00
<i>Empaatiavõime arendamine, suhtumine ümbritsevatesse inimestesse</i>				
Austav ja tähelepanelik suhtumine ümbritsevate inimeste vastu	7.09	8.24	3.29	<0.00
Armastuse tundmine eakaaslaste vastu	7.27	8.21	2.75	<0.00
Armastuse tundmine täiskasvanute vastu	7.19	8.41	3.54	<0.00
Austuse tundmine eakaaslaste vastu	6.69	8.03	3.59	<0.00
Austuse tundmine täiskasvanute vastu	6.66	8.12	3.83	<0.00
Ettekujutus enda rollist peres	8.05	8.64	1.81	0,04
Ettekujutus sõbrasuhetest	7.57	8.47	2.82	<0.00
Kiindumus lähedaste inimeste suhtes	7.88	9.82	1.80	<0.04
Kuuluvustunne oma pere juurde	8.13	8.94	2.67	<0,00
Kuuluvustunne oma kodu juurde	8.10	8.96	2.77	<0.00
Mõistev ja arvestav suhtumine puuetega inimestesse	6.30	7.90	3.18	<0.00
Positiivne suhtumine lähedastesse inimestesse	7.27	8.46	3.08	<0.00
Positiivne suhtumine eakaaslastesse	7.01	8.23	3.25	<0.00
Positiivne suhtumine vanuritesse	6.97	8.21	3.12	<0.00
Võime mõista teise inimese erinevust	6.56	7.99	3.88	<0.00
Võime arvestada teise inimese tunnetega	6.64	7.94	3.30	<0.00
Võime arvestada teise inimese soovidega	6.85	7.90	2.78	<0.00
Võime arvestada teise inimese huvidega	6.90	7.88	2.56	0,01
Võime tunda empaatiat	6.64	7.94	3.27	<0.00
<i>Suhtlemisoskuste arendamine</i>				
Erinevate pooside mõju teadvustamine ja kasutamine suhtlemisel	7.02	8.18	3.43	<0.00
Huvi tundmine teise inimese isiksuse vastu	6.79	8.31	4.16	<0.00
Hääle ja intonatsiooni mõju teadvustamine ja kasutamine suhtlemisel	6.33	8.03	4.48	<0.00
Kaasvestleja ärakuulamise võime	6.22	7.99	4.35	<0.00
Kontakti loomine teise inimesega suhtlemisel	6.44	8.00	4.06	<0.00
Kehalise kontakti mõju teadvustamine ja kasutamine suhtlemisel	6.12	8.09	6.05	<0,00
Kehakeele mõju teadvustamine ja kasutamine suhtlemisel	6.38	8.13	5.00	<0.00
Miimika mõju teadvustamine ja kasutamine suhtlemisel	6.52	8.00	4.28	<0.00
Oskus sobivalt käituda erinevates olukordades	6.63	8.00	3.62	<0.00
Oskus pakkuda emotsionaalset tuge eakaaslastele	6.57	8.18	4.11	<0.00
Silmsideme mõju teadvustamine ja kasutamine suhtlemisel	6.79	8.12	3.50	<0.00
Žestide mõju teadvustamine ja kasutamine suhtlemisel	6.45	8.19	5.08	<0,00
Tänuhinnatuse tundmine eakaaslaste vastu	6.47	8.12	4.43	<0,00
Tänuhinnatuse tundmine täiskasvanute vastu	6.89	8.24	3.43	<0.00
Valmidus teise inimesega suhtlemiseks	7.81	8.46	2.01	0,02

<i>Koostööoskuse arendamine</i>				
Grupiliikmete vastastikuse mõju tajumine	6.57	7.91	3.53	<0.00
Gruppi kuuluvuse tundmine	6.07	7.90	4.47	<0,00
Grupi mõjuga arvestamine seoses endaga	5.91	7.82	4.54	<0,00
Oma tegevuse ühtlustamine grupi tegevusega	6.52	7.84	3.34	<0,00

II Sotsiaalsete probleemide esinemissagedus eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise valdkonnas.

Arvutati eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise esinemissageduste keskmised enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut õpetajate poolt kõikidele lastele antud hinnangute põhjal.

Uurimusest ilmnes, et statistiliselt oluline erinevus esines eksternaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise esinemissageduse puhul. Eksternaliseeritud käitumise esinemissagedus vähenes ($t=4,08$; $p<0,00$) ning prosotsiaalse käitumise esinemissagedus suurenes ($t=-12,3$; $p<0,00$) Internaliseeritud käitumise sageduse uurimisel enne ja pärast treeningut statistiliselt olulist erinevust ei esinenud, kuid ilmnes, et käitumine muutus vähemsagedasemaks (vt tabel 2).

Tabel 2. Eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise esinemissagedused õpetajate hinnangul enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut

	I kord	II kord	<i>t</i>	<i>p</i>
Eksternaliseeritud käitumine	1,96	1,52	4.08	<0.00
Internaliseeritud käitumine	2,06	1,90	0.72	0.25
Prosotsiaalne käitumine	3,74	4,53	-12.03	<0,00

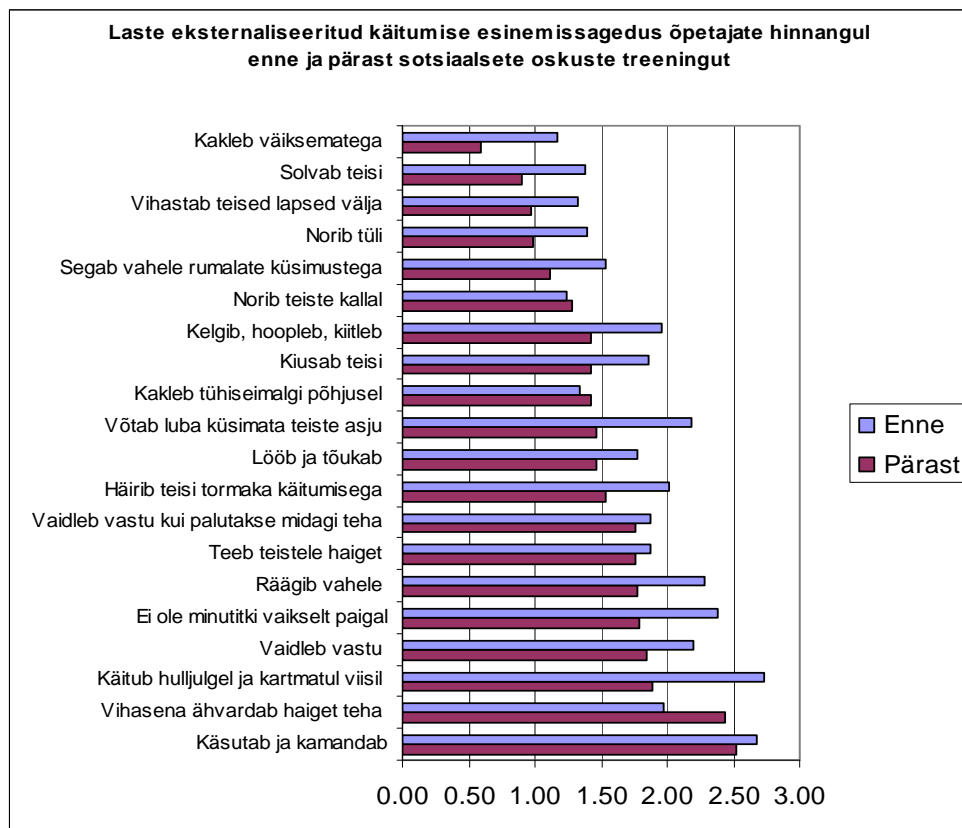
Vaadeldes eksternaliseeritud käitumise erinevate liikide esinemissagedust enne ja pärast treeningut ilmnes 20 probleemse käitumise kirjelduse hulgast statistiliselt oluline erinevus 3 juhul (vt tabel 3).

Vähemsagedasemaks muutis käitumine hulljulgel ja kartmatul viisil ($t=2,04$, $p<0,02$), kaklemine väiksemate lastega ($t=1,86$, $p<0,03$) ning luba küsimata teiste asjade võtmine ($t=1,93$, $p<0,03$).

Sagenes teiste kallal norimine, tühistel põhjustel kaklemine, vihasena haiget teha ähvardamine. Ülejäänud käitumiskirjelduste puhul nende esinemissagedus vähenes, kuid statistiliselt olulisi erinevusi ei esinenud (vt joonis 1).

Tabel 3. Eksternaliseeritud käitumise erinevate liikide esinemissagedus õpetajate hinnangul enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut

Küsimus	I kord	II kord	t	p
Teeb teistele haiget	1.88	1.76	0.32	0.37
Kiusab teisi lapsi	1.86	1.42	1.24	0.11
Häirib teisi lapsi oma tormaka käitumisega	2.02	1.54	1.23	0.11
Lööb ja tõukab teisi	1.77	1.46	0.82	0.21
Norib teiste kallal	1.24	1.28	0.13	0.45
Ähvardab, et teeb teistele haiget, kui on vihane	1.97	2.43	1.13	0.13
Vaidleb vastu kui, kui tal palutakse midagi teha	1.88	1.75	0.33	0.37
Käitub nii, et see ajab teised lapsed vihaseks	1.32	0.97	1.03	0.15
Käitub hulljulgel ja kartmatul viisil	2.73	1.88	2.04	0.02
Kelgib, hoopleb ja kiitleb	1.95	1.42	1.51	0.07
Kakleb väiksemate lastega	1.17	0.60	1.86	0.03
Käsutab ja kamandab teisi	2.68	2.52	0.40	0.35
Ei ole minutitki vaikselt paigal	2.38	1.79	1.41	0.08
Võtab luba küsimata teiste asju	2.18	1.46	1.93	0.03
Räägib vahele	2.29	1.77	1.39	0.08
Vaidleb vastu kui, kui tal palutakse midagi teha	2.20	1.85	0.94	0.17
Kakleb tühiseimalgi põhjusel	1.33	1.42	0.25	0.40
Segab vahele esitades rumalaid küsimusi	1.53	1.11	1.29	0.11
Norib tüli	1.39	0.98	1.23	0.11
Solvab teisi lapsi	1.38	0.91	1.46	0.07

Joonis 1. Laste eksternaliseeritud käitumise esinemissagedus õpetajate hinnangul enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut

Internaliseeritud käitumise sageduse hindamise puhul esines statistiliselt oluline erinevus 20 probleemse käitumise kirjelduse juures 2 korral (vt tabel 4).

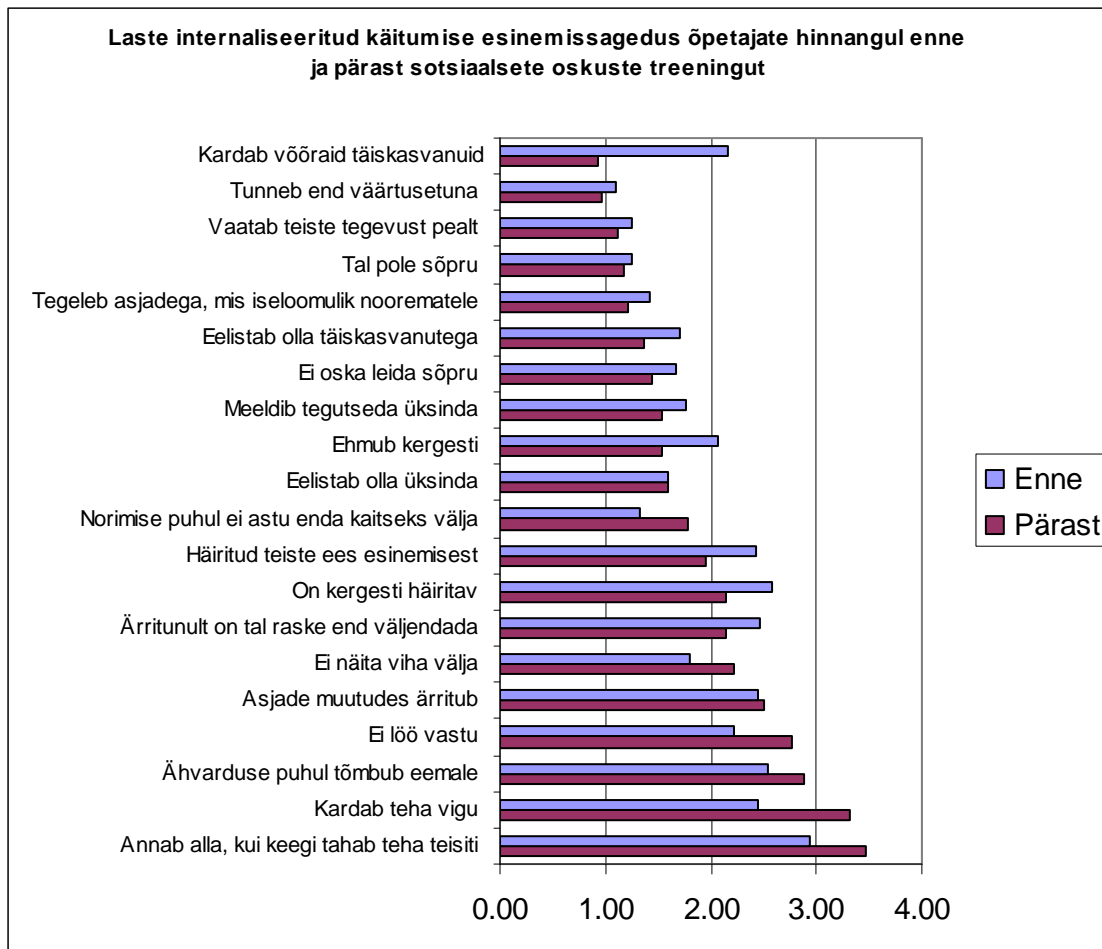
Vähenes võõraste täiskasvanute kartus ($t=3,66$, $p<0,00$) ja kergestiehmunine ($t=1,66$, $p<0,05$)

Esinemissagedus suurenes kergesti ärritumisel, ümbritsevate asjade muutumisel; viha mitte väljanäitamisel; eemaletõmbumisel ähvarduse korral; enda kaitseks välja mitte astumisel norimise puhul; kartuses teha vigu, allaandmises kui teine laps tahab teha midagi teistmoodi kui tema; mitte vastu löömisel; üksinduse eelistamises.

Vähennemistendents esines häiritusel teistele tegevust ette näidates; teiste tegevuse pealtvaatamises; oskamatuses leida sõpru; kergesti häiritavuses; end väärtusetuna tundmises, täiskasvanute seltsi eelistamises, sõprade omamises, tegelemises noorematele lastele iseloomulike asjadega; eneseväljendamiskeskuses ärrituse puhul; üksinda tegutsemises (vt joonis 2).

Tabel 4. Internaliseeritud käitumise erinevate liikide esinemissagedus õpetajate hinnangul enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut

<i>Küsimus</i>	I kord	II kord	<i>t</i>	<i>p</i>
Kardab võõraid täiskasvanuid	2.17	0.93	3.66	<0,00
Ärritub kergesti, kui asjad tema ümber muutuvad	2.44	2.51	0.17	0.43
Ehmub kergesti	2.08	1.53	1.66	0.05
Ei näita seda välja, kui on vihane	1.80	2.21	1.05	0.14
Tõmbub eemale, kui teine laps teda ähvardab	2.55	2.88	0.79	0.21
On häiritud, kui teda kutsutakse mõnd tegevust ette näitama	2.42	1.95	1.22	0.11
Ei astu enda kaitseks välja, kui teised lapsed norivad	1.33	1.78	1.30	0,10
Vaatab teiste tegevust tavaliselt pealt	1.25	1.12	0.41	0.34
Kardab vigu teha	2.44	3.31	2.50	0.01
Ei oska sõpru leida	1.66	1.43	0.67	0.25
Annab alla, kui teine tahab midagi teha teistmoodi	2.94	3.47	1.39	0,10
On kergesti häiritav	2.58	2.13	1.15	0.13
Näib, et tunneb end väärtusetuna	1.09	0.97	0.45	0.33
Ei löö vastu isegi siis, kui teine laps on löönud esimesena	2.23	2.76	1.29	0.11
Eelistab olla üksinda	1.59	1.60	0.02	0.53
Eelistab olla pigem täiskasvanute seltsis, kui teiste lastega	1.70	1.36	1.01	0.21
Pole sõpru	1.26	1.18	0.24	0.41
Meeldib tegeleda noorematele iseloomulike asjadega	1.43	1.22	0.69	0.25
On raskusi eneseväljendamisega, kui ta on ärritunud	2.47	2.15	0.80	0.21
Meeldib tegutseda/mängida üksinda	1.75	1.53	0.67	0.25

Joonis 2. Laste internaliseeritud käitumise esinemissagedus õpetajate hinnangul enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut

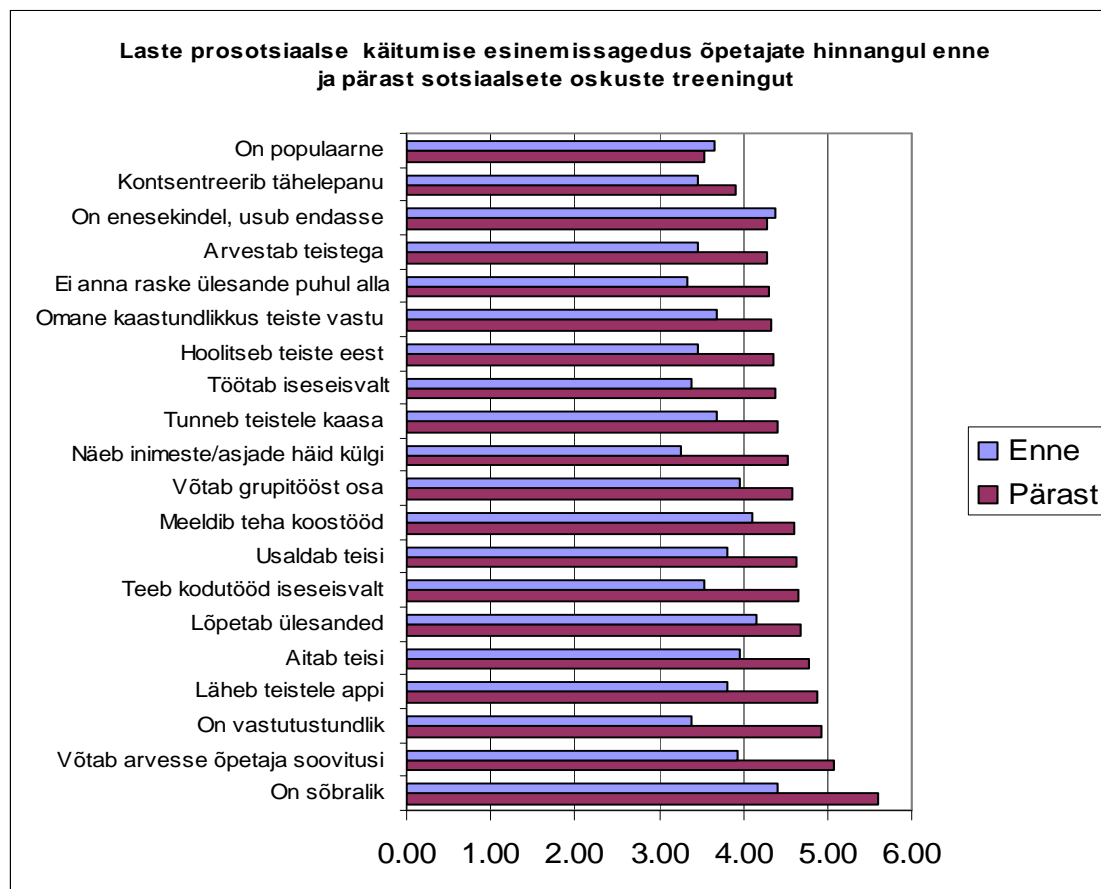
Prosotsiaalse käitumise puhul esines statistiliselt oluline erinevus 20 käitumiskirjeldusest 17 korral (vt tabel 5).

Sageneb kaastundlikkus teiste vastu ($t=2,21$, $p<0,01$), teistele kaasatundmine ($t=2,52$, $p<0,01$), grupidöös aktiivne osalemine ($t=2,06$, $p<0,02$), ülesannete lõpetamine ($t=1,74$, $p<0,04$), koduste tööde iseseisev tegemine ($t=3,75$, $p<0,00$), iseseisev töötamine ($t=3,27$, $p<0,00$), sõbralikkus ($t=5,04$, $p<0,00$), teiste usaldamine ($t=3,08$, $p<0,00$), koostöö tegemine teistega ($t=1,67$, $p<0,04$), teiste aitamine ($t=2,92$, $p<0,00$), õpetaja soovitude ja nõuannete arvessevõtmine ($t=4,8$, $p<0,00$), teiste abistamine ($t=4,14$, $p<0,00$), vastutustundlikkus ($t=6,40$, $p<0,00$), mitte allaandmine raske ülesande puhul ($t=2,96$, $p<0,00$), asjade ja inimeste puhul heade külgede nägemine ($t=4,30$, $p<0,00$), teiste eest hoolitsemine ($t=3,9$, $p<0,00$) ja teistega arvestamine ($t=2,96$, $p<0,00$).

Lapse kontsentreerumine tegevusele muutus sagedasemaks ja populaarsus teiste laste hulgas ning enesekindlus ja eneseusk näitas vähenemistendentsi (vt joonis 3).

Tabel 5. Prosotsiaalse käitumise esinemissagedus enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut

Küsimus	I kord	II kord	t	p
On kaastundlik teiste vastu	3.70	4.34	2.21	0,01
Tunneb teistele kaasa	3.68	4.40	2.52	0,01
Kontsentreerib tähelepanu asjadele, millega tegeleb	3.45	3.91	1.37	0,11
Võtab grupis toimuvast tööst aktiivselt osa	3.95	4.58	2.06	0,02
Lõpetab talle antud ülesanded	4.17	4.67	1.74	0,04
Teeb oma kodutööd iseseisvalt ära	3.55	4.67	3.75	<0,00
Töötab iseseisvalt	3.39	4.38	3.27	<0,00
On populaarne teiste laste hulgas	3.65	3.54	0.35	0,41
On sõbralik	4.41	5.59	5.04	<0,00
Usaldab teisi	3.80	4.64	3.08	<0,00
Meeldib teha teistega koostööd	4.11	4.60	1.67	0,05
Eneses kindel ja usub endasse	4.39	4.27	0.38	0,40
Aitab teisi	3.97	4.79	2.92	<0,00
Võtab arvesse õpetaja soovitusi ja nõuandeid	3.94	5.07	4.80	<0,00
Läheb teistele appi	3.80	4.88	4.14	<0,00
On vastutustundlik	3.38	4.94	6.40	<0,00
Raske ülesande puhul ei anna alla	3.33	4.30	2.96	<0,00
Oskab näha asjade ja inimeste puhul nende häid külgi	3.26	4.53	4.30	<0,00
Hoolitseb teiste eest	3.47	4.36	3.09	<0,00
Arvestab teistega	3.46	4.29	2.96	<0,00

Joonis. 3 Laste prosotsiaalse käitumise esinemissagedus õpetajate hinnangul enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut

Arutelu

Täiskasvanute tähelepanu ja aktiivne tegevus laste arendamisel ja õpetamisel ei piirdu vaid teadmiste andmisega vaid hõlmab ka väärtuste kujundamist ja sotsiaalsete oskuste arendamist, mis tänapäeva maailmas omandab akadeemiliste teadmiste kõrval üha suuremat tähtsust hariduses (Kõiv, 2003b).

Sotsiaalsed oskused tekivad järk-järgult läbi lapsepõlve ja kooliea ning kajastuvad inimese ja tema keskkonna koosmõjus. Eelkooliealine laps on õppija, kes õpib, võrreldes ja vastandades oma tegevust ning selle tulemusi eakaaslaste omaga. Võimalikke käitumismudeleid omandab ta kaaslasi ja täiskasvanuid vaadeldes, jäljendades, aga ka enda kogetu kaudu ning harjutamise teel. Koolivalmiduse kindlaksmääramisel on olulise tähendusega eelkooliea lõpuks kujunenud sotsiaalsete oskuste tase, sotsiaalne kompetentsus.

Käesolevas töös vaadeldakse eelkooliealiste laste sotsiaalsete oskuste arengut ning eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise esinemissageduse muutumist sotsiaalsete oskuste treeningu käigus õpetajate hinnangul.

Esimese uurimismeetodi puhul paluti õpetajatel hinnata laste sotsiaalseid oskusi enne ja pärast treeningut. Püstitatud hüpotees laste sotsiaalse kompetentsuse tõusu kohta suhtlemisoskuste ja koostööoskuste valdkonnas ning enesetunnetuse ja suhtumise paranemise osas ümbritsevatesse inimestesse sotsiaalsete oskuste treeningu käigus leidis kinnitust.

Enesetunnetuse ja positiivse enesehinnangu arendamise käigus paranes laste ettekujutus oma välimustest ja iseärasustest. Õpetajate hinnangul suurenes laste positiivne enesehinnang. Lapsed vajavad kindlustunnet, armastust ja staatust, et nad oleksid võimelised osalema positiivses suhtlemises (Chazan, Laing jt, 2001). Põhjuslik seos enesehinnangu ja kujunevate sotsiaalsete oskuste vahel ei ole ühesuunaline. Kõrge enesehinnang seostub positiivsete ja madal enesehinnang negatiivsete tagajärgedega, kuid tihti on enesehinnang pigem põhjus kui tagajärg (Saat, 2005).

Empaatiavõime ja positiivse suhtumise arendamisel ümbritsevatesse inimestesse paranes laste suhtumine oma lähedastesse, eakaaslastesse ning täiskasvanutesse. Õpetajate hinnangul hakkasid lapsed rohkem arvestama teise inimese huvide, soovide ja tunnetega. Oskus panna enda ümber toimuvat tähele ning hinnata olukordi täpsemalt ning tõepärasemalt aitab vältida sageli tahtmatut solvavat ja jämedat käitumist (Chazan, Laing jt, 2001).

Esimese uurimismeetodi põhjal võib öelda, et sotsiaalsete oskuste treeningu käigus paranes laste oskus käituda sobivalt erinevates olukordades. Lisaks keelelisele väljendumisele arenes ka kehaline ja miimiline väljendusoskus. Erinevate mänguliste elementide läbi toetati

laste mitteverbaalset käitumist, mille vääritimõistmine ongi sageli segaduse põhjustajaks teise käitumisest aru saada püüdmisel. Sotsiaalselt kompetentne laps tunneb ära erinevaid sotsiaalseid olukordi, osates kasutada alternatiivseid sotsiaalseid reageerimisviise ning mõistes, millisel moel käitumine on sobilik ja teistele vastuvõetav konkreetses olukorras (Saat, 2005).

Koostööoskuse arendamise käigus õpiti kaaslastega koostööd tegema, paranes rühma mõjutuste tunnetamine ning enese tegevus seoses rühma tegevusega ühtlustus. Laste sotsiaalse arengu seisukohalt on suhted eakaaslastega ja koostööoskus väga olulisel kohal. Suhtlemisel eakaaslastega toimub suhtlemine võrdsetega ning laps saab kogemuse, mida ta kusagilt mujalt ei saa. Eakaaslastel on sageli ühised huvid ja ettevõtmised. Õppimise ja kasvamise aluseks on koostöö ning lasteaias tähendab see laste omavahelist koostööd, aga ka laste ja täiskasvanute vahelist suhtlemist (Hujala, 2004). Laste mõtlemine kujuneb koostegevuses teistega saadud kogemuste kaudu ning suhtlemisel teiste lastega ja täiskasvanutega kujundab ta selle alusel arusaamise erinevatest suhtlemistasanditest.

Eelnevale toetudes võib järeldada, et sotsiaalsete oskuste treening, mille eesmärgiks oli nelja sotsiaalsete oskuse valdkonna arendamine, parandas õpetajate hinnangul laste sotsiaalset kompetentsi suhtlemis- ja koostööoskuste valdkonnas ning enesetunnetuse ja suhtumise paranemise osas ümbritsevatesse inimestesse.

Teise uurimismeetodi puhul keskenduti eksternaliseeritud, internaliseeritud ja prosotsiaalse käitumise sageduse muutumisele treeningu käigus õpetajate hinnangul. Kõigi kolme erineva käitumisvaldkonna esinemissageduste uurimisel enne ja pärast treeningut leidis tõestust hüpotees eksternaliseeritud käitumise sageduse vähenemise kohta sotsiaalsete oskuste treeningu käigus. Õpetajate hinnangul sages treeningu käigus prosotsiaalne käitumine (statistiliselt oluline erinevus). Internaliseeritud käitumise puhul statistiliselt olulist erinevust hinnangute keskmiste vahel ei esinenud, kuid käitumise sageduse puhul esines vähenemistendents.

Eksternaliseeritud käitumise muutus vähemsagedasemaks oli ootuspärane. Treeningu käigus kujunes reeglite raamistik, mille abil sai lastele väga ruttu selgeks, mis on lubatud, mis mitte. Sageli leiab agressiivne käitumine aset just olukorras, kus laps ei tunne end turvaliselt, on hirmul. Mõningane sündmuste etteaimatavus treeningtunni käigus andis lastele kontrollitunde ning positiivne atmosfäär treeningtunnis muutis omavahelised suhted paremaks treeninguvälisel ajal.

Vaadeldes eksternaliseeritud käitumise erinevate liikide esinemissagedust enne ja pärast sotsiaalsete oskuste treeningut ilmnes, et statistiliselt oluline erinevus esines kolmel juhul.

Väheneb käitumine hulljulgel viisil, kaklemine väiksematega ja teiste asjade võtmine luba küsimata. Mõnevõrra sages on teiste kallal norimine, tühistel põhjustel kaklemine ja haiget teha ähvardamine. Ülejäänud probleemse käitumise kirjelduste puhul esines samuti vähenemistendents. Esimestel eluaastatel on lapsed huvitatud esmajoones iseenda vajadustest, käitumises esineb esiletikkuvust ning nurjumise korral lämmatab kõrge emotsionaalsus nii empaatia kui ka kaastunde (Chazan, Laing jt, 2001). Efektiivseid tunnete väljendamise strateegiaid õpitakse kasutama suhtlemisel ümbritsevatega ning nii omandab laps ka sotsiaalse kompetentsuse elemente. Sotsiaalsete oskuste harjutamisega kogeb ta, et teised inimesed võivad ka rahuldust pakkuda, kuigi siia maani on tekitanud tüli ja valmistanud pettumust. Laps kogeb, et suhtlemine on meeldiv niipea, kui pääseb eelarvamustest, et suhtlemine lõpeb aina pettumuse ja karistusega. Kindlustunne sotsiaalsete olukordade lahendamisel vähendab agressiivset käitumisest toe otsimist (Keltikangas – Järvinen, 1992).

Vaadeldes eraldi internaliseeritud käitumise muutumist treeningu käigus nähtus uurimusest, et statistiliselt oluline erinevus esines kahel juhul: väheneb võõraste täiskasvanute kartus ja kergesti ehmumine. Sotsiaalsete oskuste treeningu käigus väheneb laste passiivne, kõrvalehoidev käitumine, lapsed olid vähem hirmul ning paranesid vajakajäämised sõprussuhete loomisel. Viie- ja kuueaastased on väga tundlikud teiste hinnangute suhtes ning see mõjutab oluliselt nende enesehinnangut. Selles eas hakkab laps mõistma teise inimese tundeid ja saab aru, et teatud sündmused ja mõtted on omavahel seotud ning erinevatel tunnetel on erinevad väljendused (Männamaa & Marats, 2008).

Vaadeldes erinevaid prosotsiaalseid oskusi selgus uurimusest, et nende esinemises toimus sagenemine 20 käitumiskirjelduse hulgast 17 juhul (statistiliselt oluline erinevus). Arenesid koostööoskused, teiste inimestega arvestamine, empaatia ja kaastunne. Treeningu käigus julgustati lapsi koos tegutsema, abi andma ja pakkuma. Väga oluline koht oli selgitustel ning sageli räägiti läbi, mida ja miks tehakse. Kahtemata on taas oluline osa treeningu käigus loodud turvalisel ja meeldival õhkkonnal. Sotsiaalsete oskuste arenedes hakkavad lapsed teise inimese pärast rohkem muret väljendama ja areneb ka arusaamine, et sinu tundeid, kas häid või halbu, ei pruugi teised ilmingimata jagada, sest nemad võtavad sündmustesse kaasa oma sotsiaalsed, kognitiivsed ja emotsionaalsed kogemused (Chazan, Laing jt, 2001).

Kokkuvõtte uurimusest. Käesoleva uurimustöö käigus selgus, et sotsiaalsete oskuste treening lühiajalise sekkumisena arendas laste sotsiaalset kompetentsust ning treeningu käigus vähenes eksternaliseeritud käitumise sagedus ja prosotsiaalse käitumise sagedus. Uurimuse tulemustest võib järeldada, et sotsiaalsete oskuste treening on üks võimalikest tõhusatest abivahenditest, mille abil laste sotsiaalset kompetentsust parandada. Eriti oluline on see lastele, kellel sotsiaalseid oskusi napib. Sotsiaalsete oskuste arendamine juba koolieelses eas on lapse eduka hakkamasaamise võti ka koolikeskkonnas ning aitab ennetada sotsiaalsest ebakompetentsusest tulenevaid tõsisemaid probleeme. Vilsoni (2008) poolt lasteaiaõpetajate hulgas läbi viidud uurimusest selgus, et lasteaiaõpetajad peavad laste sotsiaalsete oskuste kujundamist ja lapse arenguks sobiva keskkonna loomist oma põhitegevuseks. Käesolevas töös kirjeldatud treeningu käigus valmis metoodika, mis on abiks lasteaiaõpetajatele ning sobib kasutamiseks ka teistes lasteaedades.

Käesolev töö ei anna alust põhjapanevateks järeldusteks. Eelkooliealistele mõeldud treeningmetoodika vajab lisauuringuid, sotsiaalsete oskuste veelgi täpsemat määratlemist ning treeningu efektiivsuse kontrollimiseks hindamismetoodikate väljatöötamist.

Tänuõnad

Siiras tänu Kristi Kõivule toetava suhtumise ja hea juhendamise eest. Suured tänud ka minu perele, kelle mõistva suhtumise ja paindlikkuse tõttu said minu õpingud võimalikuks.

Kasutatud kirjandus

- Aimre, I. (2001). *Sotsioloogia*. Tallinn: Sisekaitseakadeemia.
- Antikainen, A., Rinne, R., & Koski, L. (2009). *Haridussotsioloogia*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Башлакова, Л.Н., & Мартынова, Л.А (2007). *Психологические занятия – тренинги в детском саду*. Минск: ЧУП Зорный верасень.
- Caldarella, P. & Merrell, K. W. (1997). Common dimensions of social skills of children and adolescents: A taxonomy of positive behaviours. *School Psychology Review*, 26(2), 264-279.
- Chazan, M., Laing, F., A., Davies, D., & Phillips, R. (2001). *Eemaletõmbunud üksildaste laste ja noorukite abistamine*. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Creasey, L. G., Jarvis, A. P., & Berk, E. L. (1998). Play and social competence. In N. O. Saracho, & B. Spodek (Eds.), *Multiple perspectives on play in early childhood education* (lk 116-143). State University of New York Press.
- Eesti Entsüklopeedia 8. 1995. Sotsiaalne keskkond, lk 607.
- Erg, L. (2004). *Suhtlemisprobleemide lahendamise oskuse arendamine algklassides. SPLO programmi väljatöötamine ja katsetamine 2. klassis*. Magistriprojekt koolipsühholoogia erialal. Tartu: Tartu Ülikool.
- Gallagher, C. K., Dadisman, K., Farmer, W. T., Huss, L., & Hutchins, C. B. (2007). Social dynamics of early childhood classrooms: considerations and implications for teachers. In N. O. Saracho, & B. Spodek (Eds.), *Multiple perspectives on play in early childhood education* (pp 17-48). United States of America. Information Age Publishing.
- Haldre, L. (2002). *Õigusrikkujate tüdrukute psüühilised probleemid ja treeningprogrammi väljatöötamine*. Magistriprojekt. TÜ psühholoogia osakond.
- Hujala, E. (2004). *Uuenev alusharidus*. Tallinn: Ilo.
- Hirsijärvi, S., & Huttunen, J. (2005). *Sissejuhatus kasvatusteadustesse*. Tallinn: AS Medicina.
- John H. B., Crowle P. E., Guetzloe E. (2005) The central role of inchoing social skills. *Focus on exceptional children* Vol 37 nr 8 Ebsco publishing.
- Keltikangas – Järvinen, L. (1992). *Agressiivne laps. Kuidas suunata lapse isiksuse arengut*. Tallinn: Koolibri.
- Kemple, K., M., & Hartle, L. (1997). Getting along: How teachers can support children's peer relationships. *Early Childhood Educational Journal* Vol 24 No 3 139-146.

- Kera, S. (2007). *Olla vaimult suur. Humaansus. Hariduse humaniseerimine* Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kriips, H. (2005). *Suhtlemisoskustest õpetamisel ja juhtimisel*. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Kull, M., Saat, H., Kiive, E., Kuusk, Voronina, S., & Laas, I. (2001). *Uimastikasutuse ennetamine koolis. Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus: õpetajaraamat 4.-6. klass*. Tallinn: UNDCP.
- Kull, M., Saat, H., Kiive, E., Kuusk, & Kõiv, K. (2002). *Uimastikasutuse ennetamine koolis. Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus: õpetajaraamat : 1.-3. klass*. Tallinn: Mark & Partnerid.
- Kõiv, K. (2001). Sotsiaalsete oskuste treening antisotsiaalse käitumisega noorukite kohtlemisel institutsioonis. K. Kõiv (Toim), *Antisotsiaalse käitumisega õpilased. Artiklite kogumik* (lk 13-22). Tartu: OÜ Vali Press.
- Kõiv, K. (2003). *Antisotsiaalse käitumisega õpilased. Artiklite kogumik* Tartu: OÜ Vali Press.
- Kõiv, K. (2003b). Sotsiaalsed oskused ja nende arendamine. H. Tälli, & M. Maser (Toim), *Terviseedendus lasteaias*. Tartu: Tervise Arengu Instituut.
- Kõiv, K. (2006). Sotsiaalsete oskuste treeningu tulemuslikkus kolme erineva sotsiaalpedagoogilise probleemideringiga hakkamasaamise näitel. I. Kraav, & R. Mikser (Toim), *Sotsiaalpedagoogika teooria ja selle praktilisi väljakutseid Eestis. Artiklite kogumik* (lk 65-83). Tartu: OÜ Vali Press.
- Kõiv, K. (2007). *Kasvatuse eritingimusi vajavate õpilaste koolid Eestis: Ülevaade*. Tartu: OÜ Vali Press.
- Ladd, Gary. W. (2005). *Children's peer relations and social competence. A century of Progress*. London: Yale University Press.
- Maccoby, E. E. (1992). The role of parents in the socialization of children: An historical overview. *Developmental Psychology* 1992, Vol. 28, No. 6, 1006-1017.
- Mathieson, K. (2005). *Social skills in the early years. Supporting social and behavioural learning*. London: Paul Chapman Publishing.
- Männamaa, M., & Marats, I. (2009). Lapse üldoskuste areng. E. Kulderknup (Toim), *Üldoskuste areng koolieelses eas* (lk 5-44). Tallinn: Studium.
- Niilo, A., & Kikas, E. (2008). Mäng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 120-136). Tartu: TÜ Kirjastus.
- Nugin, K. (2005). Laps ja ühiskond. L. Kivi, & H. Sarapuu (Koost.), *Laps ja lasteaed. Lasteaiaõpetaja käsiraamat* (lk 79-86). Tartu: AS Atlex.

- Rubin, H. K., & Coplan, J. R. (1998). Social and non-social play in childhood: an individual differences perspective. In N. O. Saracho, & B. Spodek (Eds.), *Multiple perspectives on play in early childhood education* (pp. 144-170). State University of New York Press.
- Saat, H., Kull, M., Kiive, E., Kuusk, E., & Kõiv, K. (2004). *Uimastikasutuse ennetamine koolis. Sotsiaalsete toimetulekuoskuste õpetus: õpetajaraamat : 7.-9. klassile ja gümnaasiumile*. Tallinn: Ilo.
- Saat, H. (2005). Sotsiaalsed oskused: kontseptsioon ning arendamise ja hindamise võimalused koolis. A. Ots (Toim), *Üldoskused-õpilase areng ja selle soodustamine koolis* (lk 129-162). Tartu: TÜ Kirjastus.
- Seban, A. M. (2003). The friendship features of preschool children: Links with prosocial behaviour and aggression. *Social development* 12, 2, 249-268 .
- Sheridan, S. M. & Walker, D. (1999). Social skills in context: considerations for assesment, intervention, and generalization. In C. R. Reynolds, & T.B. Gutkin (Eds.), *The Handbook of School Psychology*, (3th ed), (pp.686-708). John Wiley & Sons, Inc.
- Smith, K. P., Cowie, H., & Blades, M. (2008). *Laste arengu mõistmine*. Neljas väljaanne. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Tropp, K., & Saat, H. (2008). Sotsiaalsete oskuste areng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas*. (lk 53-78). Tartu: TÜ Kirjastus.
- Tropp, K., & Mägi, K. (2008) Emotsionaalne ja motivatsiooniline areng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 92-103). Tartu: TÜ Kirjastus.
- Tuul, M., Ugaste, A., & Väik, T. (2009). Mängu tähtsus lapse arengus ning mängu juhendamine. E. Kulderknap (Toim), *Üldoskuste areng koolieelses eas* (lk 44-61). Tallinn: Studium.
- Vilson, E. (2008). 5-7-aastaste laste sotsiaalsed oskused ja õpetajate roll nende kujunemisel maa- ja linnalasteadeade õpetajate hinnangutes: bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Vinter, K. (2005). Õpetaja roll tõrjutute ja liidrite sotsialiseerimisel 6-7 aastaste laste rühmas L. Talts, & M. Vikat (Koost), *Lapse kasvukeskkond Eestis ja Soomes III Teadusartiklite kogumik* (lk148-162). Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Welsh, J. A., & Bierman, K. L. (1998). Social competence. Gale encyclopedia of childhood and adolescence.

